

Przegląd Zoologiczny VII, 4, 1963

August Dehnel

25 VI 1903 -22 XI 1962*

ZDZISŁAW PUCEK

W latach ostatnich śmierć zbiera szczególnie obfite żniwo wśród starszego pokolenia biologów polskich. Niemal każdy zeszyt naszych czasopism biologicznych przynosi jedno, a nawet dwa smutne wspomnienia. W ostatnich dniach listopada 1962 r. nekrologi przyniosły wiadomość, że zmarł nagle Profesor Doktor August Dehnel, członek korespondent Polskiej Akademii Nauk, kierownik Zakładu Badania Ssaków PAN w Białowieży i były kierownik Katedry Anatomii Porównawczej Kręgowców Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

August Dehnel urodził się 25 czerwca 1903 r. w Warszawie, jako syn lekarza, dra medycyny Michała Dehnela, i Marii z domu Sliwickiej. Dzieciństwo spędził w domu rodzinnym, w atmosferze lekarskiej, ściśle powiązanej za pośrednictwem matki z najwyższymi kręgami aktorskiego świata ówczesnej Warszawy. Szkołę średnią rozpoczął w r. 1914 w gimnazjum Konopczyńskiego w Warszawie. W latach 1915-1917 uczęszczał do gimnazjum polskiego w Kijowie, a następnie od 1918 r. do Gimnazjum im. Staszica w Warszawie. Tu też w 1922 r. uzyskał maturę.

Jako uczeń i ochotnik brał udział w wojnie 1918-1920 roku a potem w powstaniu górnośląskim. W 1920 r. odznaczony został Krzyżem Walecznych.

W 1922 r. A. Dehnel wstępuje na wydział filozoficzny Uniwersytetu Warszawskiego. Pierwszą pracę publikuje w r. 1925. Od tego czasu zaczyna pracować w Zakładzie Anatomii Porównawczej Uniwersytetu Warszawskiego jako asystent wolontariusz. W zakładzie tym, pod kierunkiem wybitnego teratologa prof. Dra Jana Tura wykonuje pracę doktorską na temat rozwoju i genezy potworności złożonych u żółwia i uzyskuje stopień doktora filozofii (1926).

* Wszystkie prace embriologiczne i popularne do 1949 r. podpisywane były przez Profesora Dehnela imieniem Gustaw.

Następnie zostaje zaangażowany w tym samym zakładzie na stanowisko starszego asystenta, na którym pozostaje do 1935 r.

Jest to okres intensywnej pracy naukowej. W ciągu niespełna 10 lat (1925-1935) A. Dehnel ogłasza drukiem 15 prac z zakresu teratologii i teratogenezy Sauropsida oraz normalnej i eksperymentalnej embriologii ptaków. W pierwszych kilku latach zajmuje się genetyką potworności złożonych u żółwia błotnego (*Emys orbicularis* Linnaeus, 1758). Wysiłki w tym kierunku zostały uwieńczone obszerniejszą publikacją, ogłoszoną w 1929 r. Stanowiła ona przedmiot rozprawy doktorskiej i weszła do literatury podręcznikowej (była np. szeroko cytowana w dziele J. Tura: *Potwory i ich rozwój*). Uzyskane przez A. Dehnela wyniki rzucają nowe światło na pochodzenie potworności złożonych, których źródłem mogą być jaja wielojądrowe. Autor znalazł potwororodną samicę żółwia, u której wśród 13 zarodków stwierdzono 5 potworów podwójnych i jeden potrójny (43% wszystkich zarodków). W jajniku tej samicy znaleziono ponadto wiele oocytów dwu-, trzy-, cztero- i pięciodojdrowych. Dodać należy, że fakt ten stwierdzono po raz pierwszy odnośnie do gadów. Tak więc samica ta, jako jedna z kilkudziesięciu przebadanych, odznaczała się wyraźną tendencją do produkowania zarodków wielotwórczych.

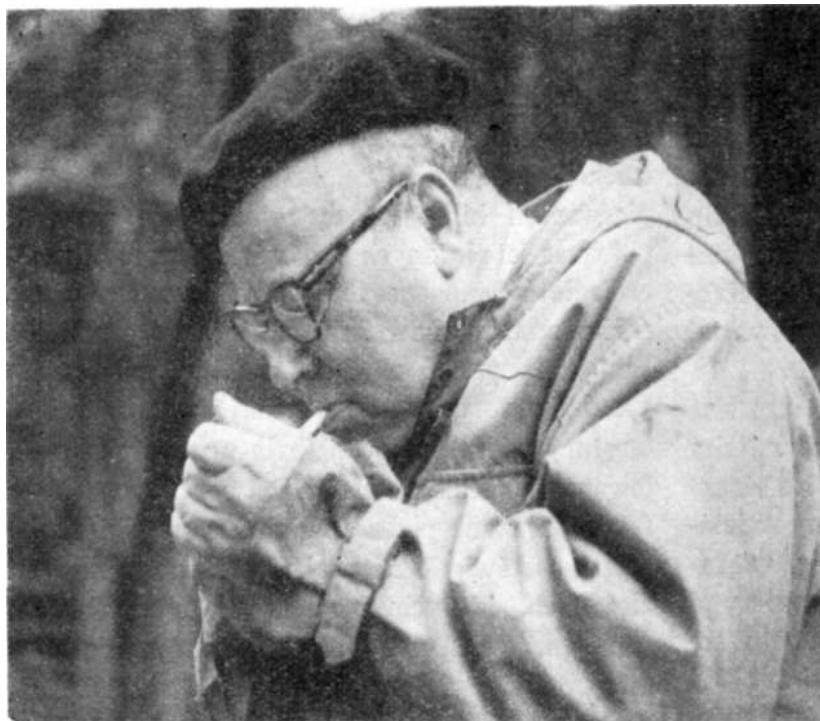
Ostatnia praca z cyklu dotyczącego potworności u żółwia ukazała się już po wojnie, w 1948 r. Był to pierwszy przypadek przyżyciowego obserwowania rozwoju potworności podwójnej wśród owodniowców. Autor twierdzi, że śledzenie *in vivo* rozwijających się zarodków anormalnych, przy zastosowaniu opisanej metodyki, mogłoby wyjaśnić wiele spornych zagadnień ich kormogenezy.

Do tej grupy prac dodać jeszcze należy opis przypadku wczesnej potworności podwójnej u kosa (1927). Było to wówczas najwcześniejsze stadium rozwojowe, wśród znanych z literatury trzech podobnych potworności u ptaków dziko żyjących.

Główne jednak zainteresowania Dehnela w tym okresie kierowały się w stronę normalnej i eksperymentalnej embriologii ptaków.

Bada przede wszystkim wczesne stadia rozwojowe różnych gatunków ptaków dzikich i w latach 1926—1929 ogłasza na ten temat 8 prac. Własny bogaty zbiór wczesnych blastoderm

(ponad 1000 okazów z 26 gatunków), zebranych w czasie wycieczek na Polesie, a także udostępnione do opracowania inne materiały dające w sumie 35 gatunków z 5 rzędów ptaków dzikich) pozwoliły Dehnelowi nie tylko na wniesienie wielu nowych obserwacji do normalnej embriologii ptaków, ale również na poczynienie pewnych uogólnień o charakterze ewolucyjnym. Wypowiada je w większej pracy z r. 1929, pt. „O typach rozwojowych wczesnych stadiów u ptaków”, mającej postać pewnej syntezy dotychczasowego dorobku autora w tej dziedzinie. A. Dehnel wyróżnia dwa typy rozwojowe, uwidaczniające się już we wczesnych stadiach zarodkowych poszczególnych gatunków ptaków. Typy te charakterystyczne są dla gniazdowników (Insessores) i zagniazdowników (Autophagae). Do znanych różnic między tymi dwoma grupami dodaje więc autor bardzo istotne zróżnicowania ich wczesnych stadiów rozwoju embrionalnego.

Fot. H. Lehmbacker

Ryc. 1. Profesor Dr August Dehnel, w maju 1962

Kilkutysięczne łącznie zbiory blastoderm wielu gatunków ptaków i gadów pozwoliły również Dehnelowi na wypowiedzenie wraz z J. Turem pewnych uwag ogólniejszych na temat nierównomierności tempa rozwoju embrionalnego (1928). Na szeregu typowych przykładach wykazali oni, że poszczególne stadia embrionalne: „...trwają bardzo długo, pozostając w danym

stanie rozwojowym dziwnie trwale, inne zaś mijają bez porównania szybciej ..."

Z przedwojennego okresu swej naukowej działalności Profesor Dehnel zawsze najwyżej oceniał prace eksperymentalne i je właśnie uważał za swe najpoważniejsze osiągnięcie w zakresie embriologii.

Po dokonaniu ponad trzech tysięcy eksperymentów Dehnel wypracował oryginalną metodę rozszczepiania zarodków kurzych w stadium wczesnej smugi pierwotnej. Zabiegi polegały na wbijaniu po przeciwległej stronie blastodermi stalowej igły tak, by jej koniec znalazł się w białku. Igłę, tę, łączono z biegunem ujemnym 4,5 V baterii suchej. Drugi biegun baterii łączony był z elektrodą którą stanowił fragment nożyka do golenia. Ostrzem tej elektrody dotykano do powierzchni blastodermi i zamykano obwód. Wzdłuż elektrody powstawała szczelina, dzieląca tylko samą blastodermę. Błona żółtkowa pozostawała nie naruszona. Rozszczepienie to powstawało na skutek zaistniałej kataforezy, mającej miejsce dzięki niejednakowemu przewodnictwu prądu w różnych częściach jaja. Rozszczepione zarodki były w dalszym ciągu wylęgane i mimo brutalnego zabiegu rozwijały się dalej, uzupełniając brakujące elementy cewki nerwowej, mózgu, zawiązków ocznych i usznych, protosomitów i struny grzbietowej. Narządy nieparzyste re-generowały całość odpowiednich układów z połowy materiału, zaś parzyste regulowały brakujące narządy w okolicy zupełnie odmiennej i z materiału na ten cel nie przeznaczonego. Okazało się więc, że mimo ówczesnych poglądów jaja ptaków posiadają duże właściwości regulacyjne. Badania te rzucały również nowe światło na genezę potworów złożonych podwójnych i stały się przyczyną konfliktów między A. Dehnelem a Jego mistrzem, reprezentującym odmienne poglądy na to zagadnienie. W takiej sytuacji ukazało się jedynie doniesienie tymczasowe z tych badań, drukowane po polsku w Kosmosie w r. 1933, „O zjawiskach regulacyjnych w sztucznie rozszczepionych zarodkach ptasich”. Pełny tekst pracy nigdy się nie ukazał. Z tych też pewnie względów te pionierskie w owym czasie badania nie uzyskały rozgłosu za granicą i pozostały nieznane w literaturze.

W r. 1935 Dehnel rezygnuje z pracy w Zakładzie Anatomii Porównawczej UW. Początkowo usiłuje kontynuować rozpoczęte badania w Zakładzie Biologii Wydziału Lekarskiego UW. Nie znajdując tam jednak dostatecznie wyposażonej pracowni decyduje się na zmianę kierunku swych badań naukowych. Obiera dziedzinę nie wymagającą specjalnych urządzeń — faunę ssaków. Rozpoczyna pracę w ówczesnym Państwowym Muzeum

Zoologicznym. W ciągu krótkiego czasu (r. 1936) gromadzi bardzo duży, jak na te czasy (całkowicie 3000 okazów), zbiór drobnych ssaków z Polesia. Opracowuje rodzaj *Microtus* Schrank. Praca na ten temat ukazała się jednak dopiero w r. 1946.

W latach 1937-1939 z ramienia Naczelnej Dyrekcji Lasów Państwowych A. Dehnel zajmuje się ochroną bobra oraz prowadzi badania nad rozmieszczeniem tego gatunku w Polsce. Z uzyskanych materiałów powstaje maszynopis monografii, liczącej około 150 stron, „Bobry na terenach państwowych dorzecza Niemna i Prypeci” oraz swego rodzaju podręcznik: „Zasady gospodarki w rezerwach bobrowych”. Oba te maszynopisy wraz z całą dokumentacją fotograficzną uległy zniszczeniu w wyniku działań wojennych. Z ocalałych notatek odtwarza Dehnel w 1948 r. krótki wyciąg z pierwszej z wymienionych prac.

Prace Profesora Dehnela w dziedzinie teriologii, ledwo rozpoczęte w 1936 r. i nie wydane drukiem, zostają przerwane w wyniku działań wojennych 1939-1945.

Jako oficer rezerwy w randze porucznika A. Dehnel zostaje powołany do wojska i po kampanii wrześniowej dostaje się do niewoli niemieckiej, gdzie przebywa do wyzwolenia. W obozie jeńców wojennych w Grosborn prowadzi wykłady z biologii w Kole Leśników i Wyższym Studium Nauczycielskim, skupia wokół siebie młodych ludzi i organizuje seminaria, należy do ścisłego grona zaufanych ludzi polskiego komendanta obozu.

Natychmiast po wyzwoleniu w 1945 r. zgłasza się ochotniczo do pracy w organizowaniu obozu dla polskiej ludności cywilnej, gdzie pracuje przez rok jako oficer żywnościowy i oświatowy. Wraz z transportem tej ludności wraca do Kraju w maju 1946 r.

W 1946 r. zostaje zaangażowany do pracy w Państwowym Muzeum Zoologicznym, na stanowisko p.o, kierownika działu kręgowców. W rok później zostaje powołany w charakterze zastępcy profesora na organizowaną wówczas w Uniwersytecie M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie Katedrę Anatomii Porównawczej Kręgowców. Liczne obowiązki organizacyjne i dydaktyczne, wiążące się z tworzeniem tej placówki, uniemożliwiają mu dalszą pracę w Muzeum Zoologicznym (1948). W oparciu o katedrę w Lublinie i przy pomocy finansowej ze strony Komitetu do Popierania Twórczości Naukowej i Artystycznej przy Prezydium Rady Ministrów Profesor Dehnel zaczyna opracowywać materiały ssaków, gromadzone w Białowieży od 1946 r.

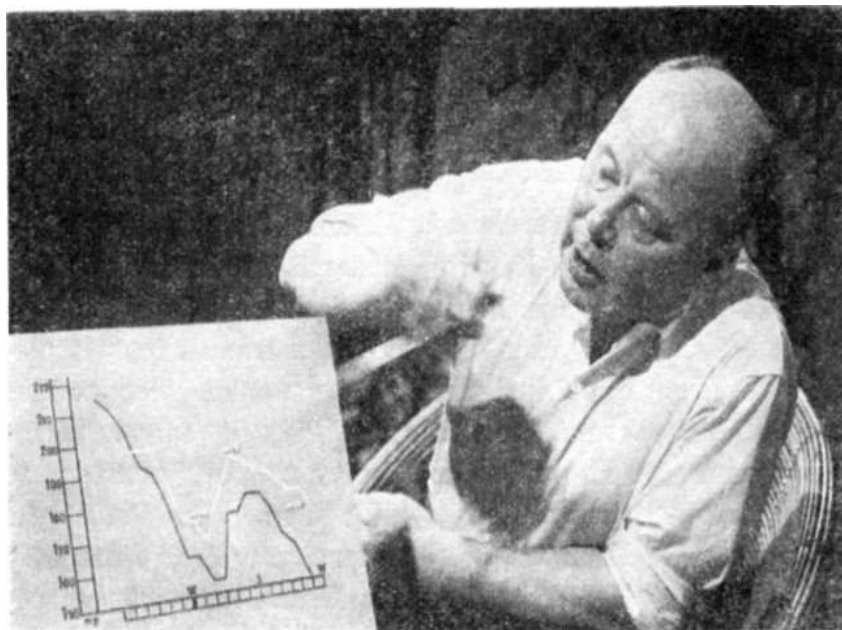
dzięki inicjatywie ówczesnego dyrektora Filii Instytutu Badawczego Leśnic-twa prof. dra J. J. Karpińskiego. Materiały te przedstawiały dużą wartość nie tylko ze względu na liczne serie, ale także na ciągłość zbioru w różnych sezonach i biotopach. Pozwoliło to, już w pierwszej fazie, nie tylko na szczegółowe opracowanie trzech krajowych gatunków rodzaju *Sorex* L., ale również na wykrycie niezmiernie interesującego zjawiska sezonowej zmienności czaszki ryjówek (1949), zwanego później w literaturze przedmiotu „zjawiskiem Dehnela” (Schubarth, 1958 i inni).

Odkrycie to polegało na stwierdzeniu u trzech krajowych gatunków rodzaju *Sorex* L., a mianowicie *S. araneus* Linnaeus, 1758, *S. minutus* Linnaeus, 1766 i *S. caecutiens* Laxman, 1788, sezonowych zmian wysokości puszek mózgowych. Najwyższa jest ona u osobników młodych w czerwcu i podlega stopniowemu zmniejszaniu się do zimy (styczeń-luty) o około 15%. Wiosną u prezimków wysokość czaszki zwiększa się, nie osiągając już jednak takich wymiarów jak u okazów młodych. Jesienią obserwuje się ponowne w życiu ryjówek zmniejszanie się tego wymiaru czaszki.

„Badania nad rodzajem *Sorex* L.” (1949) przynoszą poza tym wiele cennych obserwacji, dotyczących zmienności ubarwienia i linki, wymiarów i ciężaru ciała, kilku standardowych wymiarów czaszki, układu uzębienia, opartych o bogate materiały z Białowieży i porównawcze serie z Wileńszczyzny i Polesia. Podano tu też opis nowego podgatunku *Sorex macropygmaeus karpinskii* Dehnel, 1949 [= *Sorex caecutiens karpinskii* Dehnel, 1949]. Praca ta zawiera wiele krytycznych uwag odnośnie do schematycznej taksonomiki *Soricidae* oraz *Micromammalia* w ogóle. Stawiała ona również szereg nowych tez wymagających dalszych badań i była punktem wyjściowym dla kompleksowych prac nad *Soricidae* i innymi drobnymi ssakami, prowadzonych pod kierunkiem Profesora Dehnela przez powiększającą się w latach następnych grupę młodych ludzi. Publikacja ta wnosząc istotny wkład do naszej wiedzy o rodzaju *Sorex* L. była przedmiotem rozprawy habilitacyjnej Dehnela na Uniwersytecie Warszawskim (1949).

W 1951 r. A. Dehnel zostaje mianowany profesorem nadzwyczajnym.

W latach pięćdziesiątych intensywnie kontynuuje badania nad *Soricidae*. „Badania nad rodzajem *Neomys* Kaup” (1950) mają podobny charakter jak wcześniejsza praca o rodzaju *Sorex* L. Tutaj jednak, poza opisem zmienności czaszki oraz wymiarów ciała, linki, przeprowadza Dehnel szeroką dyskusję, podsumowującą wyniki badań nad *Soricidae* rodzaju *Sorex* i *Neomys*.

Fot. H. Lehmbacker

Ryc. 2. Profesor Dehnel objaśniający krzywą zmienności czaszki u *Sorex araneus*, w czasie wywiadu udzielanego w telewizji berlińskiej w lipcu 1962

Autor przeciwstawia sobie dwie grupy ryjowkowatych, różniące się istotnie przebiegiem rozwoju postnatalnego. Ryjówki i rzęsorki po opuszczeniu gniazda są w zasadzie w pełni wyrosnięte i czaszka ich nie zwiększa swych wymiarów. Zębielki zaś zachowują się pod tym względem podobnie jak gryzonie. Dehnel przypuszcza, że wiąże się to z poziomem metabolizmu, różnym u tych dwu grup.

Porównując przedstawicieli rodzaju *Sorex* i *Neomys* autor stwierdza, że u ryjówek występuje przerwa w dojrzewaniu płciowym, trwająca aż do wiosny następnego roku kalendarzowego. Rzęsorki zaś, przynajmniej z pierwszych wiosennych miotów, dojrzewają płciowo w roku urodzenia. Dehnel przypuszcza, że zjawisko to jest następstwem epoki lodowej, a pauza w rozwoju gonad "...pozwoliła grupie północnych gatunków, należących do g. *Sorex*, utrzymać się na terenach cirkumpolarnych, a nawet w zasięgu samego zlodowacenia" (str. 43). Z pracami tymi ściśle wiążą się ogłoszone wspólnie z S. Borowskim: „Materiały do biologii *Soricidae*" (1953). Praca ta dotyczy w zasadzie trzech zagadnień: 1. Indywidualnej i sezonowej

zmienności wymiarów ciała 5 gatunków *Soricidae*, występujących na terenie Białowieskiego Parku Narodowego, analizowanej zarówno w cyklach życiowych (genetycznych), jak też na przestrzeni następujących po sobie lat (rocznikami); 2. zmienności wybranych elementów rozrodu (płodność, plenność) w poszczególnych sezonach i latach, i 3. dynamiki populacji *Soricidae* w 6 rocznych cyklach odłowów.

Główną ideą „Materiałów do biologii *Soricidae*” była krytyczna ocena powszechnie stosowanych metod odłowu i wykazanie nieprzydatności uzyskiwanych w ten sposób wyników liczbowych do celów ekologicznych. Zastrzeżenia odnośnie do metod odłowu — to ich selektywność w stosunku do osobników różnych gatunków, różnej płci, różnego stanu fizjologicznego. Wpływ warunków klimatycznych na odłowu jest nieporównywalny w różnych latach czy w różnych płatach terenu. W takiej sytuacji „...wszystkie metody odłowu ssaków ilustrują tylko ruch, aktywność...”, co nie musi pozostawać w jakimkolwiek związku z rzeczywistymi stosunkami w terenie.

Publikacja ta zawiera wiele cennych myśli i hipotez, które w latach następnych stały się punktem wyjścia dalszych, bardziej wyczerpujących, badań nad *Soricidae*.

Następna praca relacjonuje wyniki dotyczące rozrodu ryjówek w warunkach laboratoryjnych (1952). Hodowla ryjówek, a nawet trzymanie ich w klatkach jest niezmiernie trudne i dotychczas nie opanowane. A. Dehnelowi udało się jednak obserwować porody złowionych w terenie samic ciężarnych oraz doprowadzać do pokryć i normalnych porodów w hodowli laboratoryjnej. Było to niewątpliwie poważnym osiągnięciem. Poczynione obserwacje pozwoliły ustalić przebieg dojrzewania płciowego, rui i kopulacji, długość ciąży i laktacji, szczegóły zachowania się młodych gniazdowych ryjówek po urodzeniu i podczas kilku dni samodzielnego życia.

Pewne poszerzenie i uzupełnienie wiadomości o zachowaniu się ryjówek w warunkach laboratoryjnych, ze szczególnym zwróceniem uwagi na gromadzenie zapasów pokarmowych, znajdujemy w komunikacie ogłoszonym dopiero w 1961 r.

W pracach nad *Soricidae* zostały wypowiedziane zasadnicze koncepcje myśli twórczej Profesora Dehnela — jako teriologa. Zostały położone podwaliny pod nowy kierunek badań

teriologicznych, wyraźnie zarysowało się krytyczne podejście do metody zbierania materiału i wnioskowania z uzyskiwanych danych liczbowych. Stworzone zostały nowe schematy rozpatrywania zjawisk biologicznych na tle cykli życiowych poszczególnych gatunków. Wskazano na konieczność operowania licznymi seriami materiału z okresów wieloletnich.

W latach 1952-1954, przy poparciu finansowym PAN, Profesor Dehnel organizuje w Białowieży nieoficjalną stację terenową Katedry Anatomii Porównawczej Kręgowców UMCS i nazywa ją Zakładem Badania Ssaków. Zakład ten mimo starań nie został włączony do Katedry jako placówka publicznoprawna resortu Szkolnictwa Wyższego. W 1954 r. Zakład Badania Ssaków zostaje przejęty przez Polską Akademię Nauk, jako jeden z oddziałów Instytutu Zoologicznego. Jesienią 1955 r. Profesor Dehnel zostaje zaangażowany przez PAN na stanowisko kierownika tego Zakładu, utrzymując jednocześnie aż do końca roku akademickiego 1961/1962 kierownictwo Katedry Anatomii Porównawczej Kręgowców w Lublinie.

Od tego czasu Profesor Dehnel przebywa głównie w Białowieży i wszystkie swe siły i całą niespożytą energię poświęca organizacji rozwijającej się pomyślnie placówki, żyjąc jej istnieniem. Dzięki ciągłym staraniom zdobywa etaty, lokal, potrzebne urządzenia i aparaturę. Pomyślnie przeprowadza wydzielenie Zakładu z Instytutu Zoologicznego i bezpośrednie podporządkowanie go II Wydziałowi PAN (1957). W ostatnich latach (1959-1962) niemal całkowicie absorbowany jest budową czterech budynków Zakładu. W trudnych warunkach, wynikających ze znacznego oddalenia Białowieży od większych ośrodków, prowadzi budowę systemem gospodarczym, spełniając faktycznie funkcje zaopatrzeniowca i kierownika budowy.

Przy tym nawale zajęć organizacyjnych znajduje czas na kierowanie stroną naukową Zakładu, na rozwój problematyki badań w kierunku ekologii fizjologicznej, na prowadzenie dość dużego zespołu pomocniczych pracowników nauki, zatrudnionych na stałe w Białowieży lub też skupiających się wokół Zakładu dla opracowywania gromadzonych tam materiałów.

Potrafił też wygospodarować trochę czasu na ustawienie własnych, długoterminowych i pozbawionych szybkich efektów badań nad naturalną hybrydyzacją żubra z bydłem domowym. Zagadnieniu temu poświęcał wiele zapału; przedwczesna śmierć nie pozwoliła mu jednak dzieła tego dokonać.

Już wstępne wyniki tych prac (1960, 1961) okazały się bardzo interesujące, zarówno pod względem teoretycznym (dziedziczenie długości ciąży i pewnych cech morfologicznych i zoopsychologicznych, zachodzenie w ciążę, płodność mieszańców, itp.), jak też ze względu na pewne perspektywy natury praktycznej (szybkie przyrosty wagowe mieszańców w pierwszych okresach życia postnatalnego). W doświadczeniach tych po raz pierwszy uzyskano hybrydy byka domowego i żubrzczy. Okazało się, że ten kierunek prowadzenia krzyżówki jest bardziej obiecujący, choćby tylko ze względu na lżejszy poród hybryda.

Poza wymienionymi tu ważniejszymi publikacjami Profesor Dehnel ogłosił drukiem kilka innych oryginalnych notatek i przyczynków (por. bibliografia).

Profesor Dehnel nie napisał wielu prac popularnych, mimo że raczej lubił tego rodzaju działalność i doceniał jej wagę, niejednokrotnie zachęcając w tym kierunku swych uczniów. Prace te i artykuły (zwłaszcza: „Zamki na wodzie”, 1949, 1958; „Małeńki ssak o dużej przyszłości”, 1960), oparte przeważnie na własnych oryginalnych obserwacjach, odznaczają się pięknym literackim językiem i stylem. Tutaj należy również wymienić kilka cykli pogadanek radiowych, wygłaszanych w latach 1946-48, liczne w ostatnich latach wywiady dla prasy, radia i telewizji, a także wspólnie z E. Kamińskim napisaną książeczkę: „Najpospolitsze gryzonie i ich zwalczanie” (1947).

Szczególnego podkreślenia wymaga rzecz bardzo rzadka w literaturze światowej i jedyna w nowszej literaturze polskiej, a mianowicie podręcznik sokolnictwa: „O sztuce układania ptaków drapieżnych do łowów” (1939). drukowany pierwotnie w postaci artykułów w „Łowcu Polskim”, a następnie po wprowadzeniu zmian i poprawek w postaci książki. Profesor Dehnel był zamiłowanym myśliwym, oswajał ptaki drapieżne, szkolił je do łowów i używał w polowaniu. W dużej mierze w wyniku jego własnych obserwacji powstało właśnie to dzieło, będące aktualnie unikatem bibliograficznym. Z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że Profesor Dehnel był, jeśli nie ostatnim, to na pewno jednym z nielicznej już grupy sokolników, uprawiających ten piękny sport w Polsce.

Profesor nie lubił wykładać i egzaminować. Jednakże szereg jego pomysłów dydaktycznych odznacza się oryginalnością i zasługuje na wyróżnienie. Wystarczy tu tylko przypomnieć wykłady z zoologii kręgowców (1950/51), ciekawie ułożone ćwiczenia z

ewolucjonizmu czy też tzw. pracownię półdzienną, prowadzone w roku akademickim 1951/52. Do tradycji należą już dziś kursopraczyki wakacyjne dla studentów zoologów, organizowane w Białowieży od 1954 r. W ciągu ostatnich 11-12 lat Profesor Dehnel przeprowadził kilkadziesiąt przewodów magisterskich i doktorskich, jako recenzent i egzaminator brał również udział w wielu doktoratach w Lublinie, Warszawie i Krakowie.

Najbardziej istotnym momentem dydaktycznej działalności Profesora Dehnela jest wykształcenie i skupienie wokół siebie dość dużej grupy uczniów i współpracowników. Czasami zespół ten nazywano już szkołą Dehnela, choć słowo to jest może zbyt wielkie. Nie ulega jednak wątpliwości, że stworzenie kolektywu prowadzącego nowoczesne, oryginalne badania nad ssakami jest jedną z największych zasług działalności Profesora Dehnela w okresie powojennym.

Znaczną część swego czasu Profesor poświęcał na prace redakcyjne, które nieprzerwanie prowadził niemal od momentu powrotu z niewoli (1946), początkowo w Instytucie Zoologicznym PAN, jako członek komitetu redakcyjnego wydawnictw tej placówki i redaktor wielu prac, potem jako członek komitetu redakcyjnego „Annales Universitatis M. Curie - Skłodowska” i redaktor sekcji biologicznej (C), a od 1958 i, jako redaktor wydawnictwa Zakładu Badania Ssaków PAN, „Acta Theriologica”.

Profesor Dehnel brał także udział w pracach Państwowej Rady Ochrony Przyrody jako jej członek (od r. 1958), członek Komisji Ochrony Zwierząt PROP i konsultant rezerwatów bobrowych. Uczestniczył w pracach kilku komitetów Polskiej Akademii Nauk (Ekologicznego, Ochrony Przyrody i Jej Zasobów, Zoologicznego). Był członkiem i przewodniczącym Rady Naukowej Białowieskiego Parku Narodowego (od r. 1957), brał udział w pracach rad naukowych Warszawskiego Ogrodu Zoologicznego oraz 4 instytutów i zakładów naukowych PAN.

Profesor Dehnel był członkiem szeregu towarzystw naukowych krajowych i zagranicznych (Polskie Towarzystwo Zoologiczne, w którym sprawował godność przewodniczącego Oddziału Białowiesko-Białostockiego, Polskie Towarzystwo Przyrodników im. Kopernika, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, American Society of Mammalogists, Deutsche Gesellschaft für Säugetierkunde e. V.), a także związków i zrzeszeń o charakterze społecznym (Liga Ochrony Przyrody, ZNP, TPPR, Polski Związek Łowiecki). Mimo że nie należał do żadnej partii politycznej, był jednak zwolennikiem przemian społecznych i politycznych zachodzących

w naszym kraju, czemu niejednokrotnie dawał wyraz w wypowiedziach prywatnych i oficjalnych.

Profesor Dehnel reprezentował Polskę na Międzynarodowym Kongresie Zoologicznym w Londynie (1958) oraz na Wszechzwiązkowym Zjeździe Teriologów Radzieckich w Moskwie (1962). Brał udział w dorocznych zjazdach Niemieckiego Towarzystwa Teriologów (1957, 1958, 1959) w NRD i NRF.

Za zasługi w dziedzinie organizowania ba-dań naukowych i szkolenia młodej kadry Profesor Dehnel wyróżniony był na wniosek Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi i Medalem X-lecia Polski Ludowej. Był laureatem Nagrody Państwowej III stopnia.

Jako człowiek Profesor Dehnel był obdarzony wielkim urokiem osobistym, zawsze bezpośredni, umiał zjednywać sobie ludzi i zachęcać do współpracy młodych pracowników naukowych. Potrafił być cenionym przyjacielem zarówno ludzi prostych, jak też swych współpracowników i kolegów. Z każdym znajdował wspólny język i temat do rozmowy. Oddziaływanie Jego na kolektyw było bardzo silne, uczył nie tylko pracy naukowej, ale również najbardziej podstawowych zasad życia codziennego. Troszczył się o losy swych współpracowników - nawet o najdrobniejsze ich sprawy bytowe. Nigdy nie było Mu obojętne, co jedzą i jak śpią przyjeżdżający do Białowieży magistranci czy studenci. Nie należał do tych „wielkich” i niedostępnych profesorów, których przepaść dzieli od asystentów czy laborantów. Niemal o każdej porze dnia i nocy można było do Niego przyjść ze swymi wynikami, wyłaniającymi się trudnościami czy też codziennymi sprawami osobistymi.

Zainteresowania pozazawodowe Profesora Dehnela szły w kierunku humanistycznym. Dwukrotnie w swym życiu gromadził pokaźne biblioteki, w których, jak mawiał z przesadą, nie posiadał ani jednej książki biologicznej. Książki fachowe i odbitki przekazywał do bibliotek zakładowych. Szczególnie lubił literaturę historyczno-obyczajową, a z pisarzy Anatola France'a i Szolochowa. Swe umiłowanie książki starał się zaszcześcić swymi asystentom.

Życie Jego było bardzo intensywne, niespożyta energia kipiała wprost we wszelkiej Jego działalności. Zawsze się spieszył, załatwiając mnóstwo rozlicznych spraw dotyczących zarówno

naukowej, jak też wydawniczej i administracyjnej działalności kierowanych przez siebie Zakładów. Nie miał czasu na odpoczynek, na choćby krótki własny urlop. Tak żył i tak nagle i niespodziewanie odszedł na zawsze, wiele lat za wcześnie, w pełni sił twórczych i organizacyjnych, w momencie jak najbardziej nie przygotowanym, czego ostatnio bardzo się obawiał.

Zmarł nagle 22 listopada 1962 r. Śmierć zastała Go w Warszawie, gdzie jak zwykle załatwiał sprawy służbowe swego Zakładu.

Nauka Polska straciła wybitnego biologa i teriologa, pracownika nauki o szerokich horyzontach myślowych, ukształtowanych pod przemożnym wpływem anatomii porównawczej i funkcjonalnej i szczegółowej obserwacji natury, bardzo krytycznie, ale jednocześnie wszechstronnie podchodzącego do zjawisk biologicznych, obdarzonego instynktem podejmowania nowych oryginalnych badań, wreszcie twórcę oryginalnego kierunku w teriologii. Prace Jego zarówno z zakresu embriologii eksperymentalnej, jak też teriologii czy ostatnio hybrydyzacji miały zawsze posmak czegoś nowego, posuwającego nasze poznanie o stopień wyżej. Nauka polska straciła utalentowanego organizatora badań naukowych, twórcę i kierownika dwu zakładów w Lublinie i Białowieży.

Odszedł na zawsze, ale idee Jego zaszczerpione w umysłach tych, którym był Nauczycielem i Mistrzem - żyją, wznosząc najwspanialszy i najgodniejszy pomnik Jego pamięci.

Summary

August Dehnel was born in Warsaw 25 June, 1903. Having completed his studies at the faculty of philosophy of the Warsaw University in the years 1922-1926, and received the degree of Doctor of philosophy (1926) he begins to work (till the year 1935) at the Dept. of Comparative Anatomy of the Warsaw University. During that period under the leadership of prof. dr. J. Tur, an outstanding teratologist, August Dehnel achieves 15 papers dealing with teratology and teratogenesis of Sauropsida as well as with normal and experimental embryology of birds. In a more extensive study on *Etnys orbicularis* Linnaeus, 1758, August Dehnel indicates (1929) that compound monsters (double and triple) may origin in multinuclear eggs. In his analysis of early developmental stages in wild birds August Dehnel differentiates (1929) two types of development, characteristic for altricial birds (*Insessores*) and precocial ones (*Autophagae*). In the year 1933 August Dehnel in his painstaking experimental researches demonstrated that bird embryos, cleared artificially in early embryonal stages, have the faculty of further developing and completing the absent elements of nerve tube, brain, eye and germs of protosomes and notochord.

In the year 1936 August Dehnel takes up the decision to devote his interest to problems connected with fauna, biology and morphological variability of mammals.

He begins to work at the State Zoological Museum, collects vast materials of mammals from Polesie, and

prepares a paper on the genus *Microtus* Schrank (1946). In the years 1937-1939 he works on the protection and distribution of Castor fiber in Poland. Typewritten copies of two extensive papers dealing with that subject have been destroyed during the war operations.

In the year 1939 August Dehnel takes part in the September campaign in Poland and is transported as war prisoner to Germany. In a prisoners camp he displays an activity in seminars and lectures on biology.

After the liberation of Poland August Dehnel returns to his country (1946) and is offered a post at the Lublin University (1947). He organizes there a Department of Comparative Anatomy of Vertebrates, and begins his research work upon the small mammals of the Białowieża forest. His first paper in this domain [Studies on the genus *Sorex* L. (1949)] brought up the discovery of seasonal changes of the Shrew's skull. That phenomenon with which Dehnel's name has been afterwards closely connected, consists in 15% winter decrease of the height of the skull and its spring increase. According to author's opinion this great variety may have decisive meaning in the schematic systematics of Soricidae.

In the year 1949 August Dehnel obtains the degree of docent at the Warsaw University and in the year 1951 is appointed associate professor.

In the years 1952-1954 he organizes in Białowieża a research station which since 1957 turns into Mammals Research Institute of the Polish Academy of Sciences.

During that period August Dehnel makes an intense study of Soricidae, his chief interest being the individual and seasonal variability in dimensions of the body and of the skull, in colouring and hair changes as well as reproduction and dynamics of population (1950, 1952, 1953, 1961). Many new features are in the study on reproduction of *S. araneus* under laboratory conditions (1952). The main idea of the „Materials to the biology of Soricidae" (1953) was a critical appreciation of the generally admitted trapping methods and the statement of inadequacy for ecological purposes of all numerical results obtained with those methods. In that paper special attention was devoted to the selectiveness of different methods of trapping, considering the individuals belonging to various species, their sex and physiological condition.

In his papers on the Soricidae August Dehnel expressed his fundamental constructive ideas of theriologist. These ideas opened a new, original trend of theriological research, known as biomorphology or dynamical morphology. Biological phenomena in the mammals began to be treated thus during the life and annual cycles of the separate species.

Professor August Dehnel instructed and gathered around him a fairly good number of young theriologists who undertook a thorough and broad research work on mammals.

In the last years professor August Dehnel initiated in Białowieża hybridization attempts of European bison with domestic cattle. The first results (1960, 1961) proved successful.

Professor August Dehnel was the author of several popular works, characterized by their beautiful literary language and based mostly upon the results of his own scientific investigations. Such were especially a booklet dedicated to the life of beaver, bearing the title „Castles on water" and the study „On the art of training birds for hunting purposes".

Professor August Dehnel was editor of „Annales Univ. M. Curie-Skłodowska" section C. appearing in Lublin and the periodical „Acta Theriologica" published in Białowieża.

For his scientific achievements and his merits in the domain of organization of research work professor August Dehnel received in the year 1949 the National State Prize and was distinguished with several high state decorations. He took also a lively part in the activities of the State Council for Nature Conservancy and of several scientific committees. He was member of many scientific associations in Poland and abroad (ASM, Deutsche Gesellschaft für Säugetierkunde).

Professor August Dehnel was endowed with a very real personal charm. Friendly and communicative he did not belong to those „great" professors who maintain a distance between them and their collaborators. Living most energetically, on high speed, he allowed himself only exceptionally a resting moment. Full of creative and living forces he died suddenly in Warsaw 22 of November, 1962.

Polish Science lost in the person of professor August Dehnel a distinguished biologist and theriologist, a scientist of broad ideas, endowed with an instinct to undertake new and original investigations, a most talented organizer and director of two scientific institutions in Lublin and Białowieża, correspondent member of the Polish Academy of Sciences.

Bibliografia publikacji prof. dra Augusta Dehnela

1925

1. Badania nad anomaljami rozwojowymi u żółwia błotnego (*Emys orbicularis* L.). Pam. 12 Zjazdu Lekarzy i Przyrodników w Warszawie 1925, s. Anat. [2 str. nlb.]
2. Origine des polygeneses et oeufs plurinuclees. C. R. Soc. biol., Paris 93, 1205-1206.

1926

3. O nowszych przypadkach oocytów złożonych w jajniku żółwia *Emys orbicularis*. Warszawskie Czasop. Lek., 2, 1-2.
4. Spostrzeżenia nad embriologia. cietrzewia (*Lyrurus tetrix* L.). Pam. I Zjazdu Anat.-Zool. w Warszawie 1926, 83-84.

1927

5. Observations sur l'embryogenie du Coq de bruyere (*Lyrurus tetrix* L.). C. R. Soc. biol. Paris, 97, 529-530.
6. Przypadek nader wczesnej potworności podwójnej u kosa (*Planesticus merula merula* L.5. Sprawozd. z Posiedzeń Tow. Nauk Warsz., III, 19, 558-565. [Res.].

1928

7. Sur deux types differents du developpement primaire des Oiseaux. C. R. Soc. biol., Paris 99, 1694-1695.
8. Sur la duree des stades embryonnaires. C. R. Soc. biol., Paris 99, 1696-1697.

1929

9. Badania nad rozwojem i geneza. potworności złożonych u żółwia (*Emys orbicularis* L.). Sprawozd. z Posiedzeń Tow. Nauk. Warsz., IV, 22, [2 str. nlb.] [Res.].
10. Badania nad rozwojem i geneza. potworności złożonych u żółwia błotnego (*Emys orbicularis* L.). Arch. Nauk. biol. Tow. Nauk. Warsz., 2, 2, 1-68. [4 tabl., 34 ryc, Res.].
11. Sur la soidisant „plaque axiale” dans le developpement des Oiseaux. C. R. Soc. biol., Paris 100, 258-259.
12. Blastotomie experimentale des germes d'Oiseaux. C. R. Soc. biol., Paris 102, 313-314.
13. O typach rozwojowych wczesnych stadiów u ptaków. Folia morphol., 1, 1, 1-24. [1 tabl., 1 tab., Res.].
14. & Tur J.: O nierównomierności tempa rozwojowego. Kosmos A, Lwów 53,4, 86-94. [streszcz. w j. łacj.].

1933

15. O zjawiskach regulacyjnych w sztucznie rozszczepionych zarodkach ptasich. Kosmos A, Lwów 58, 1-4; 53-64. [1 tabl., Res.].

1938

16. O sztuce układania ptaków drapieżnych do łowów. Łowiec Pol., 20 (904), 409-410. [2 fot.].

17. O sztuce układania ptaków drapieżnych do łowów [ciąg dalszy]. Łowiec Poi., 21 (905), 429-431. [1 fot, 3 ryc.].
18. O sztuce układania ptaków drapieżnych do łowów [ciąg dalszy]. Łowiec Poi., 22 (906), 454-457. [2 fot, 3 ryc.].
19. O sztuce układania ptaków drapieżnych do łowów [ciąg dalszy]. Łowiec Poi., 23 (907), 481-483. [1 fot, 1 ryc.].
20. O sztuce układania ptaków drapieżnych do łowów [ciąg dalszy]. Łowiec Poi., 24 (908), 500-502. [2 fot].
21. O sztuce układania ptaków drapieżnych do łowów [cia. dalszy]. Łowiec Poi., 25 (909), 521-524. [4 fot].
22. O sztuce układania ptaków drapieżnych do łowów [dokończenie]. Łowiec Pol., 26 (910), 541-544. [1 fot, 2 ryc.].

1939

23. O sztuce układania ptaków drapieżnych do łowów. Nakł. „Łowca Polskiego”, 1-78. [11 fot., 10 ryc.].
24. Przyczynek do znajomości biologii rozmnażania się jastrzębia gołębiarza (*Astur gentilis* L.) i sokoła wędrownego (*Falco peregrinus* Tunst). Acta Ornithol. Mus. Zool. Poi., 3, 1, 1-5. [Zsf.].

1946

25. Przyczynek do znajomości przedstawicieli rodzaju *Microtus* Schrank z Polesia i Wileńszczyzny. Fragm. Faun. Mus. Zool. Poi., 5,1, 1-24. [6 tab., Res.].
26. & Kamiński, E.: Najpospolitsze gryzonie i sposoby ich zwalczania. Bibl. Samop. Chłopskiej, Warszawa 21, 1-63, [1 tabl., 15 ryc.].

1948

27. Przypadek zarodkowej potworności podwójnej u żółwia błotnego (*Emys orbicularis* L.) obserwowany przyżyciowo. Ann. Univ. M. Curie-Skłodowska, Sect. C, 3, [1947], 16, 339-454. Lublin [3 ryc, Summ.].
28. Wykaz stanowisk bobra (*Castor fiber vistulanus* Matschie) z dorzecza górnego i środkowego Niem-na oraz górnej Prypeci w latach 1937-1939. Fragm. Faun. Mus. Zool. Poi., 5, 13, 199-224. [4 mapy, Res.].

1949

29. Zamki na wodzie. Wyd. 1. Książka i Wiedza, 1-66. Warszawa [15 fot].
30. Badania nad rodzajem *Sorex* L. Ann. Univ. M. Curie-Skłodowska, Sect. C, 4, 2, 17-97. [2 tabl., 24 tab., 4 fot, Summ.].

1950

31. Badania nad rodzajem *Neomys* Kaup. Ann. Univ. M. Curie-Skłodowska, Sect. C, 5, 1, 1-63. [3 tabl., 14 tab., 1 ryc, Rez., Summ.].

- 1952
32. Biologia rozmnażania ryjówki (*Sorex araneus* L.) w warunkach laboratoryjnych. Ann. Univ. M. Curie-Skłodowska, Sect. C, 6, [1951], 11: 359-376. [1 tabl., Rez., Summ.].
33. Zakład Anatomii Porównawczej UMCS w Lublinie. Kosmos 1,1, 93-94.
- 1953
34. & Borowski, S.: Materiały do biologii *Soricidae*. Ann. Univ. M. Curie-Skłodowska, Sect. C, 7 [1952], 6, 305-448 [5 ryc, 60 tab., Rez., Summ.].
- 1955
35. Zakład Badania Ssaków Instytutu Zoologicznego, Polskiej Akademii Nauk w Białowieży. Kosmos A, 4, 2, 335-341.
- 1956
36. Nowy ssak dla fauny polskiej - *Nyctereutes procyonoides* Gray. Chrońmy przyr. ojcz., 12, 6, 17-21.
- 1957
37. Ein neues Säugetier der polnischen Fauna *Nyctereutes procyonoides* Gray. Ann. Univ. M. Curie-Skłodowska, Sect. C, 10, 10, 269-274. [2 tabl, 1 tab., Str., Rez.].
- 1958
38. Zamki na wodzie. Wyd. II. Państw. Zakł. Wyd. Szkol., Warszawa, 1-75. [15 fot.].
39. Swoistość badań Białowieskiego Parku Narodowego w ogólnokrajowej sieci parków narodowych i rezerwatów. Sylwan, 100, 1, 57-58.
40. Mammals Research Institute of the Polish Academy of Sciences, Białowieża. Acta Theriol., 2, 14. 300-307.
- 1959
41. Białowieski Park Narodowy. Bobry. Chrońmy przyr. ojcz., 15, 2, 44-45, [1 ryc.].
- 1960
42. Beobachtungen über das Zusammenleben von Wisent und Hausrind. Acta Theriol., 3, 13, 314-317. [1 tab.].
43. Maleńki ssak o dużej przyszłości. Polska, 6 (70), 28-29. Warszawa [3 fot., 1 ryc, w 5 wersjach językowych].
44. Aufspeicherung von Nahrungsvorräten durch *Sorex araneus* Linnaeus, 1758. Acta Theriol., 4, 14, 265-268.
- 1961
45. Die ersten Hybriden zwischen *Bos taurus dom.* L. und *Bison bonasus* (L.) ?. Acta Theriol., 5, 3, 45-50 [3 fot. 2 tabl.].
- 1962
46. Badania naukowe w Białowieskiej Puszczy. Polska, 11 (98), 42-43. [5 fot., w 5 wersjach językowych].

Zakład Badania Ssaków PAN w
Białowieży